

שעור כ: דו-משמעות על סוגי

Shiur #20: Polysemy and its Variations

(1) עירובין יג"ב

א"ר אבא אמר שמואל שלש שנים נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים הן והלכה כב"ה.

(2) גיטין ו ע"ב

ועוד הא ר' אביתר הוא דאסכים מריה על ידיה דכתיב ותזנה עליו פילגשו רבי אביתר אמר זבוב מצא לה ר' יונתן אמר נימא מצא לה. ואשכחיה ר' אביתר לאלהו א"ל מאי קא עביד הקב"ה א"ל עסיק בפילגש בגבעה ומאי קאמר אמר ליה אביתר בני כך הוא אומר יונתן בני כך הוא אומר. א"ל ח"ו ומי איכא ספיקא קמי שמיא א"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים הן זבוב מצא ולא הקפיד נימא מצא והקפיד.

(3) ירמיהו כג, כה-כט

שְׁמַעְתִּי אֶת אֲשֶׁר-אָמְרוּ הַנְּבִאִים הַנְּבִאִים בְּשֵׁמִי שֶׁקֶר לֵאמֹר חֲלֹמֹתַי חֲלֹמֹתַי: עַד-מָתִי הִיָּשׁ בָּלֵב הַנְּבִאִים נְבִאֵי הַשֶּׁקֶר וְנִבִּיאֵי תַרְמֹת לָפָם: הַחֲשָׁבִים לְהַשְׁכִּיחַ אֶת-עַמִּי שְׁמִי בַּחֲלֹמֹתָם אֲשֶׁר יִסְפְּרוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ כְּאֲשֶׁר שָׁכְחוּ אֲבוֹתָם אֶת-שְׁמִי בַּבַּעַל: הַנְּבִיאֵי אֲשֶׁר-אָתּוּ חֲלוֹם יִסְפֹּר חֲלוֹם וְאֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֹתוֹ יִדְבֹּר דְּבָרֵי אֱמֶת מִהַלְתֵּבֶן אֶת-הַכֹּהֵן נֹאסֶה: הֲלוֹא כֹה דִּבַּרְתִּי כְּאִשׁ נֹאסֶה וְכַפְּטִישׁ יִפְצִץ סֶלַע:

(4) ירושלמי נדרים ג:ב

שְׂאִי וְשֶׁקֶר שְׁנֵיהֶם נֶאֱמְרוּ בְּדִיבּוּר אֶחָד, מֵה שְׂאִי אֵיפֶשֶׁר לָפָה לֹמֵר וְלֹא לְאוֹזֵן לְשִׁמוּעַ. זְכוּר וְשִׁמוּר שְׁנֵיהֶם בְּדִיבּוּר אֶחָד נֶאֱמְרוּ, מֵה שְׂאִי אֵיפֶשֶׁר לָפָה לֹמֵר וְלֹא לְאוֹזֵן לְשִׁמוּעַ. מִחֲלָלִיָּה מוֹת יוֹמָת וּשְׁנֵי כִבְשִׁים בְּנֵי שָׁנָה תְּמִימִים נֶאֱמְרוּ בְּדִיבּוּר אֶחָד, מֵה שְׂאִי אֵיפֶשֶׁר לָפָה לֹמֵר וְלֹא לְאוֹזֵן לְשִׁמוּעַ. עֲרוֹת אֲשֶׁת אַחִיד לֹא תִגְלֶה: יִבְמָה יָבוֹא עָלֶיהָ שְׁנֵיהֶן נֶאֱמְרוּ בְּדִיבּוּר אֶחָד. וְלֹא תִסּוּב נִחְלָה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּטָּה לְמַטָּה אַחֵר: וְכָל בֵּית יִירָשֶׁת נִחְלָה שְׁנֵיהֶן בְּדִיבּוּר אֶחָד. גְּדִילִים תַּעֲשֶׂה לָךְ: לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעֲטָנִי שְׁנֵיהֶן בְּדִיבּוּר אֶחָד נֶאֱמְרוּ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: אַחַת דִּיבֵּר אֱלֹהִים שְׁתֵּים זֹ שְׁמַעְתִּי. וְכָתִיב: הֲלוֹא כֹה דִּבַּרְתִּי כְּאִשׁ נֹאסֶה וְכַפְּטִישׁ יִפְצִץ סֶלַע.

(5) שבת פח ע"ב

א"ר יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבארב כל דיבור ודיבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות תני דבי ר' ישמעאל וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות

(6) סוכה נב"ב

תנא דבי רבי ישמעאל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש
אם אבן הוא נימוח אם ברזל הוא מתפוצץ
אם אבן הוא נימוח דכתיב הויכל צמאלכו למים וכתוב אבנים שחקו מים
אם ברזל הוא מתפוצץ דכתיב הלאכה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע.

(7) תענית ד' ע"א

ואמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר הלאכה דברי כאש נאם ה'
ואמר רב אשי כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח שנא' וכפטיש יפוצץ סלע.

(8) סנהדרין לד' ע"א

מנהני מילי אמר אביי דאמר קרא אחת דבר אלהים שנים זו שמעתי כי עז לאלהים **מקרא אחד יוצא לכמה טעמים**
ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות
דבי ר' ישמעאל תנא וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים.

○○○○○○○○○○

a) Complete lexical opacity (often in cases of *hapax legomenon*)

(9) שמ"א יג:כא

והיתה הפצירה **פִּים** למחרשת ולאתים ולשליש קלשון ולהקדמים ולהציב הדרך:

b) Partial lexical opacity

(10) במדבר כב, לב

ויאמר אליו מלאך ה' על-מה הפית את-אתנך זה שלוש רגלים הנה אנכי יצאתי לשטן בך **ירט** הדרך לנגדי:

(11) ר' יהודה אבן בלעם במדבר כ"ב:ל"ב

כי ירט הדרך - שעורו: "כי ירטת", כלומר סבכת (בערבית: תחרטת) את הדרך לפני, וההסתבכות - כניסה בטרדנות ובדוחק

(12) רש"י במדבר כ"ב:ל"ב

כי ירט הדרך לנגדי - רבותינו דרשוהו נוטריקון: יראתה, ראתה, נטתה, בשביל שהדרך לנגדי, כלומר לקנאתי ולהקניטני. ולפי משמעו:
כי תרד הדרך לנגדי, לשון רטט, כי ראיתי בעל הדרך שחרד ומיהר הדרך שהוא לכעסי ולהמראתי. ומקרא קצר הוא, כמו: ותכל דוד
לשון אחר: ירט - לשון רצון, וכן: על ידי רשעים ירטני - מפייס ומנחם אותי על ידי רשעים שאינם אלא מקניטים.

(13) אבן עזרא במדבר כ"ב:ל"ב

כי ירט - הטעם: עוות, וכן: על ידי רשעים ירטני - יעשה לי עוות, ואם הם שני שרשים. וכמוהו: מעיל צדקה יעטני, שהוא על משקל: יעצני,
כמו: עוטה אור. [ושרש ירטני - רטה], שאלו היה מן ירט, היה ראוי להיות כמו: יעטני.

(14) ר' יוסף בכור שור במדבר כ"ב:ל"ב

ירט - לשון עיקום ועיקוש, כמו {ו} על ידי רשעים ירטני ורבותינו עשאוהו גימטריא

(15) ספורנו במדבר כ"ב:ל"ב

כי ירט הדרך לנגדי - ירט מן ורטט החזיקה, כמו ותרץ את גלגלתו מן רצ"ץ. אמר, הנה יצאתי לשטן, וענין ההשטנה היה כי יחריד הדרך כל
מה שכנגדי, כענין לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם, וכל זה לא הספיק להחריד אותך כי הכבדת לבך.

c) Lexical flexibility (type A) (intertextual Midrash)

- Wordplay (including שמ) (מודרש שם)

(16) בראשית כה:כו

וַאֲחֵרֵיכֶן יֵצֵא אָחִיו וַיְדֹא אֶחָזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיִּצְחָק בֵּין-שֵׁשִׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אֹתָם:

(17) בראשית כז:לו

וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פַעַמִּים אֶת-בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עֲתֵדָה לָקַח בְּרִכְתִּי וַיֹּאמֶר הֲלֹא-אֶצְלָתָ לִי בְרָכָה:

- A2: deliberate wordplay (לשוון נופל על לשון)

(18) במדבר כג:ח

מִה אֶקְבֵּל לֹא קִבְּהָ אֵל וּמִה אֶזְעֶם לֹא זָעַם ה':

(19) במדבר כה, ח

וַיָּבֹא אַחֵר אִישׁ-יִשְׂרָאֵל אֶל-הַקֹּהֵל וַיְדַקְּךְ אֶת-שְׁנֵיהֶם אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת-הָאִשָּׁה אֶל-קִבְּתָהּ וַתַּעֲצֹר הַמִּגְפָּה מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

d) Lexical flexibility (type B) (rabbinic Midrash)

(20) יהושע טו, כב, לא

וְקִינָה וְדִמּוּנָה וְעִדְעֵדָה: וַעֲקֹלֶג וּמִדְמָנָה וְסִנְסָנָה:

(21) גיטין ז ע"א

אמר ליה רב הונא בר נתן לרב אשי מאי דכתיב קינה ודימונה ועדעדה אמר ליה מתוותא דארץ ישראל קחשיב. אמר ליה אטו אנא לא ידענא דמתוותא דארץ ישראל קא חשיב אלא רב גביהא מארגיזא אמר בה טעמא כל שיש לו קנאה על חבירו ודומם שוכן עדי עד עושה לו דין.

אמר ליה אלא מעתה עקלג ומדמנה וסנסנה הכי נמי אמר ליה אי הוה רב גביהא מבי ארגיזא קנא הוה אמר בה טעמא רב אחא מבי חוזא אמר בה הכי כל מי שיש לו צעקת לגימא על חבירו ודומם שוכן בסנה עושה לו דין.

e) Syntactical ambiguity

(22) דות ב:כ

וַתֹּאמֶר נַעֲמִי לְכַלְתָּהּ בְּרוּךְ הוּא לֹה' אִשָּׁר לֹא-עֲזַב חֲסִדּוֹ אֶת-הַחַיִּים וְאֶת-הַיְמִינִים וַתֹּאמֶר לֹה' נַעֲמִי קְרוֹב לָנוּ הָאִישׁ מִגִּאֲלוֹנוּ הוּא:

f) Lexical polysemy

(23) ש"ש ב, יב

הַנִּצְנִים נִרְאוּ בְּאַרְצָן עֵת הַזְמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצָנוּ:

(24) מ"א כב, יט-כד

וַיֹּאמֶר לָכֵן שָׁמַע דְּבַר-ה' רִאֲיָתִי אֶת-ה' יֹשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ וְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמְדֵי עָלָיו מִיָּמִינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ: וַיֹּאמֶר ה' מִי יִפְתָּה אֶת-אֲחָאָב וַיַּעַל וַיִּפֹּל בְּרִמָּת גִּלְעָד וַיֹּאמֶר זֶה בִּלְה וְזֶה אִמֶּר בְּכָה: וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֹד לִפְנֵי ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי אִפְתָּנוּ וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו בְּמָה: וַיֹּאמֶר אֵצֶא וְהִיְתִי רוּחַ שָׁקֶר בְּפִי כָל-נְבִיאָיו וַיֹּאמֶר תִּפְתָּה וְגִסְתִּיכֹל צֹא וְעִשִּׂה-כֵן: וְעֲתָה הִנֵּה נָתַן ה' רוּחַ שָׁקֶר בְּפִי כָל-נְבִיאָיִךְ אֵלֶּה וְה' דְּבַר עֲלִיךְ רָעָה: וַיֵּגֶשׁ עֲדָקִיָּהוּ בֶן-נְנֵעָנָה וַיִּגֹּה אֶת-מִכְיָהוּ עַל-הַלְלִי וַיֹּאמֶר אִי-זֶה עֹבֵר רוּחַ-ה' מֵאֵתִי לְדַבֵּר אוֹתְךָ:

(25) ויקרא ד: א-יב

וידבר ה' אל-משה לאמר:

דִּבֶּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר נֶפֶשׁ כִּי-תַחַטָּא בְּשִׁגְגָה מְכֹל מִצְוֹת ה' אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂינָהּ

וַעֲשֶׂה מֵאַחַת מֵהֵנָּה:

אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם

והקריב על חטאתו אשר חטא פר בין בקר תמים לה' לחטאת: והביא את-הפר אל-פתח אהל מועד לפני ה' וסמך את-ידו על-ראש הפר ושחט את-הפר לפני ה': ולקח הכהן המשיח מדם הפר והביא אותו אל-אהל מועד: וטבל הכהן את-אצבעו בדם והזה מן-הדם שבע פעמים לפני ה' את-פני פרכת הקדש: ונתן הכהן מן-הדם על-קרנות מזבח קטרת הסמים לפני ה' אשר באהל מועד ואתו כל-דם הפר ושפך אל-יסוד מזבח העלה אשר-פתח אהל מועד: ואת-כל-חלב פר החטאת ירים ממנו את-החלב המכסה על-הקרוב ואת כל-החלב אשר על-הקרוב: ואת שתי הכלית ואת-החלב אשר עליהן אשר על-הכסלים ואת-היתרת על-הכבד על-הכליות יסירנה: כאשר יורם משור זבח השלמים והקטירם הכהן על מזבח העלה: ואת-עור הפר ואת-כל-בשרו על-ראשו ועל-כרעיו וקרבו ופרשו: והוציא את-כל-הפר אל-מחיצה אל-מקום טהור אל-שפך הדשן ושרף אותו על-עצים באש על-שפך הדשן ושרף:

אשמת העם

(26) רש"י ויקרא ד:ג

ופשוטו לפי אגדה: כשכהן גדול חוטא, אשמת העם היא, שזה שהם תלויים בו להתפלל בעדם ולכפר עליהם, נעשה מקולקל.

(27) ר' דוד צבי הופמן ויקרא ד:ג

משמעותה של מלת אשם, היא כפי שנוכיח להלן בקרבן האשם, חוב שצריך לסלקו לפי דרישת המשפט האלהי. והנה הכהן הגדול הוא נציג האומה ומופת לה. כל זמן שהוא נקי וחף מפשע, ממלא הציבור הישראלי את חובותיו, אבל אם הכהן הגדול נכתם בעוונות ואינו ראוי עוד להיות בא-כוחו של העם, חלה אשמתו, שאשם לה', על העם, שלא בחר בנציג המתאים והוא חייב לכפר בעד בא-כוחו. ובכך מתבארים דברי חכמינו בתו"כ בענין זה: לאשמת העם הרי משיח כצבור מה צבור אינו מביא אלא על העלם דבר עם שגגת מעשה אף משיח לא יביא אלא וכו'.

(28) שד"ל ויקרא ד:ג

לאשמת העם – שהעם נושא עון מנהיגיו, ונענש על ידם, כענין הגויגם צדיק תהרג, וכן באמת השחתת המנהיג גורמת תקלות רבות לעמו; אבל הקדמונים היו מאמינים שהעם נענש ממש על חטאת המנהיג, גם יתכן כדברי רש"י שהם תלויין בו לכפר עליהם, וצ"ע.

(29) רשב"ם ויקרא ד:ג

לאשמת העם...אך לפי הפשט משמע: לפי שבכהנים נאמר {יורו} משפטך ליעקב ותורתך לישראל, וכל שכן כהן גדול שהוא מומחה לרבים

(30) ר' יוסף בכור שור ויקרא ד:ג

לאשמת העם – כלומר: שוה אשמתו לאשמת כל העם, ציבור שהוא מביא פר, והזאתו כציבור על הפרוכת ועל מזבח הזהב, ונשרפין חוץ לשלש מחנות. אבל של יחיד ושל נשיא, האמורים נקטרים, ודמן על מזבח החיצון, ובשרם נאכל לכהנים, כדמפרש בצו את אהרן. והגדה לאשמת העם – כשכהן גדול חוטא, אשמת העם הוא, שאותו היה לו לכפר עליהם וחוטא.

(31) ספורנו ויקרא ד:ג

ולכן על הכהן המשיח, מפני שהוא רחוק שיכשל בחטא, אמר: אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם – כלומר שלא תקרה לו שגגת חטאת זולתי ממוקשי עם, כאמרם המתפלל וטעה, סימן רע לו, ואם שליח צבור הוא, סימן רע לשולחיו. וקרבתו נשרף ואין לכהן שום חלק בו, ולכן לא כתב בו ואשם, כמו שכתב בכל שאר החוטאים, כי אמנם באמרו ואשם יורה אזהרה על התשובה, וזה לא יפול על הכהן המשיח, כי לא מלבו היה החטא כלל, אבל קרה לו לאשמת העם

(32) משנה כתב יד קאופמן ברכות ה:ה

המתפלל וטעה, סימן רע לו; ואם שליח ציבור הוא, סימן רע לשולחיו, ששלוחו שלאדם כמותו. אמרו עליו, על ר' חנינא בן דוסה, שהיה מתפלל על החולין, ואומ': "זה חיייה", ו"זה מת". אמרו לו: מניין אתה יודע? אמ' להם: אם שגרה תפילתי בפי, יודע אני שהוא מקובל; ואם לאו, יודע אני שהוא מטורף.

(33) ויקרא רבה (מרגליות) פרשת ויקרא פרשה ה

דבר אחר: אם הכהן המשיח יחטא – הכהן משיח מכפר וצריך כפרה. תני רבי חי' הואיל ומשיח מכפר וצבור מתכפר, מוטב שיקדים מכפר למתכפר, דתנן: וכפר בעדו ובעד ביתו, ביתו זו אשתו. דבר אחר: אם הכהן המשיח יחטא – וכהן המשיח חוטא, אמר רבי לוי עלובה היא מדינתא דאסיא פודגריס, ודאיקוטטא בחדא עינא, וסניגוריא מקטרג בדיני נפשות. לאשמת העם – לאש מת העם, משל לשושיטה של דב שהיה אוכל סדורים של דב, אמר המלך הואיל והוא אוכל סדורים של דב תאכלנו הדב. כך אמר הקדוש ברוך הוא הואיל והוא נהנה מן ההקדשות תאכלנו האש. אמר רבי איבו מעשה בטבח אחד בצפורי שהיה מאכיל את ישראל נבלות וטרפות, פעם אחת ערב יום הכפורים אכל ושתה ונשתכר ועלה לראש הגג ונפל ומת, התחילו הכלבים מלקקין את דמו, אתון ושיילון לרבי חנינא מהו לאעברא יתיה מן קדמיהון, אמר להון כתיב: ואנשי קדש תהיו לי ויבשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכו אתו, זה שהיה גוזל את הכלבים ומאכיל את ישראל נבלות וטרפות, ארפון להון מדידהון אינון אכלין.